

De jacht in de middeleeuwen

De noodzaak om te jagen, met als doel een aanvulling op de voedselvoorziening, is in de vroege middeleeuwen een belangrijk onderdeel van het dagelijkse bestaan...

TEKST EN ILLUSTRATIES: RIA HÖRTER

In de late middeleeuwen is de jacht vooral een adellijk tijdverdrijf, een sociaal gebeuren voor de aristocratie, ook belangrijk als voorbereiding op een oorlog. Honden spelen bij vrijwel alle vormen van de jacht in de middeleeuwen een rol.

LIJFEIGENEN, BOEREN, ADEL EN GEESTELIJKHEID

Historici markeren de middeleeuwen tussen de achtste en veertiende eeuw en onderscheiden drie periodes: de vroege middeleeuwen tot circa 1000, de volle of hoge middeleeuwen van circa 1000 tot circa 1300, en de late middeleeuwen van circa 1300 tot de

'nieuwe tijd', rond 1500. In dit artikel worden deze 'grenzen' aangehouden. Belangrijke gebeurtenissen in deze eeuwen zijn de ontwikkeling van de landbouw, de opkomst van de steden, uitbreiding van markten en handel, de positie van lijfeigenen, boeren, adel en geestelijkheid, en de ontwikkeling van religieuze kunst naar profane kunst. Pestepidemieën, tijden van schaarste en hongersnood, en eindeloze twisten en oorlogen leiden tot zwarte tijden. De tegenstellingen zijn heel groot: terwijl lijfeigenen en boeren hongeren, leven adel en geestelijkheid in onvoorstelbare, decadente luxe.

Na de Romeinse wetten krijgen de Lage Landen te maken met de *Leges Barbarorum* (wetten van de Barbaren), een verzameling van vroegmiddeleeuwse teksten, opgetekend tussen de vijfde en negende eeuw, maar geldig tot de elfde eeuw. In deze wetten komen onder andere 'grote honden' voor, die men voor de jacht op beren en oerossen gebruikt. Honden krijgen in deze Germaanse wetten een zekere status toegediend en dat geldt vooral voor de waardevolste, waaronder de jachthond. De term 'edele jachthond' doet zijn intrede.

RECHT OP JAGEN EN VISSEN

In de vroege middeleeuwen heeft een kleine groep aristocraten zeggenschap over een grote massa onvrije

• *De jacht met pijl en boog en honden. Een wat simplistische voorstelling van de jacht in de middeleeuwen.*

lijfeigenen en boeren. Laatstgenoemden bewerken de akkers en moeten niet alleen het grootste deel van de opbrengst aan de eigenaar afdragen, maar ook diens rechten respecteren, zoals bijvoorbeeld het jachtrecht, visrecht, maaltrecht en tolrecht.

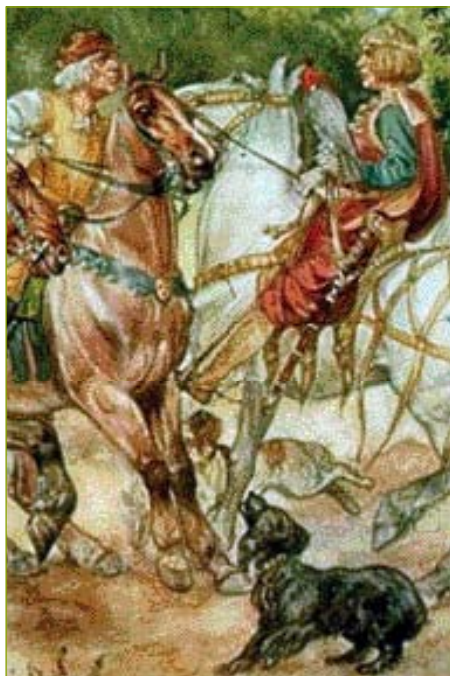
Wild is een welkome aanvulling op het voedsel en de bijproducten, zoals vellen, worden verwerkt in kleding, schoenen en zadels. Echter, geleidelijk verandert de noodzaak om te jagen in een stijlvol tijdverdrijf, maar nu alleen voor hen die jachtrechten bezitten en zich deze sport financieel kunnen veroorloven.

Het recht op de jacht wordt strak gehandhaafd, zo strak dat de belangen van het wild en van de jacht soms ver boven die van de landbouw worden gesteld. Als in de loop van de eeuwen de wildstand dunner wordt, zijn jachtgronden en jachtrechten soms net zo kostbaar als het voorvaderlijke slot of de familiejuwelen.

Lijfeigenen, boeren, burgers, koop- of ambachtslieden spelen bij de jacht in de middeleeuwen nauwelijks een rol, of het zouden de boeren moeten zijn die helpen bij het drijven van het wild, het uitleggen van het tableau of het

• *Detail uit het Tapijt van Bayeux, rond 1082.*

• In 1296 wordt graaf Floris V vermoord tijdens een valkenjacht. Twee spanielachtige honden vergezellen hem.

• Koning John I op hertenjacht. Afbeelding uit het Liber Legum Antiquarum Regum, circa 1321.

• Koning Konrad de Jonge op de valkenjacht. Afbeelding uit de Codex Manesse, midden veertiende eeuw.

zetten van vallen. De geestelijkheid mag officieel niet deelnemen aan de jacht, maar uit oude geschriften blijkt, dat vooral de hoge geestelijkheid steeds present is bij jachtpartijen en niet zelden zelf uitgebreide jachtrechten bezit. Vrouwen spelen, hoewel onderschikt, een rol in de middeleeuwse jacht. De adellijke dames houden zich vooral bezig met de valkenjacht.

De begrippen 'hoge jacht' en 'lage jacht' stammen ook uit de middeleeuwen. Aan de adel is het recht op de jacht op groot wild voorbehouden (hoge jacht); lagere standen mogen onder bepaalde voorwaarden op konijnen, hazen en veerwild jagen (lage jacht).

Te midden van boerenopstanden, pestepidemieën, kathedraalbouw en verwoestende oorlogen, ontwikkelt de jacht zich tot een ware kunst. Een kunst met regels en etiquette, met pracht en praal, met paarden en meutes. En dat alles blijft gelukkig, dankzij prachtige handschriften en miniaturen, voor ons bewaard.

KAREL DE GROTE

Van Karel de Grote (742-814) is bekend, dat de jacht een grote plaats in zijn leven inneemt. Gezien zijn status als heerser over een groot deel van Europa, zet hij mede de toon voor de wijze van jagen en de jachtcultuur. Karel de Grote sticht in Nijmegen *Het Valkhof*, een bewijs dat ook hij liefhebber is geworden van een in die tijd 'moderne' vorm van jagen, met de valk. (*Onze Hond*, september 2006). Hij is de bedenker van de zogenaamde banwouden: bossen, veelal in de omgeving van zijn residenties, waarin alleen de keizer met zijn gevolg ongestoord mag jagen. Later volgt de adel dit voorbeeld, waarmee het oude stelsel van de beperkte vrije jacht voor boeren geheel verdwijnt. Karel neemt ook deel aan 'ingesloten jachten'; grote aantallen wild worden bijeengedreven op een klein gebied, een methode die in Duitsland tot in de achttiende eeuw populair zal blijven.

Dat keizer Karel de jacht met de meute beoefent, bewijst het gedicht *Carolus*

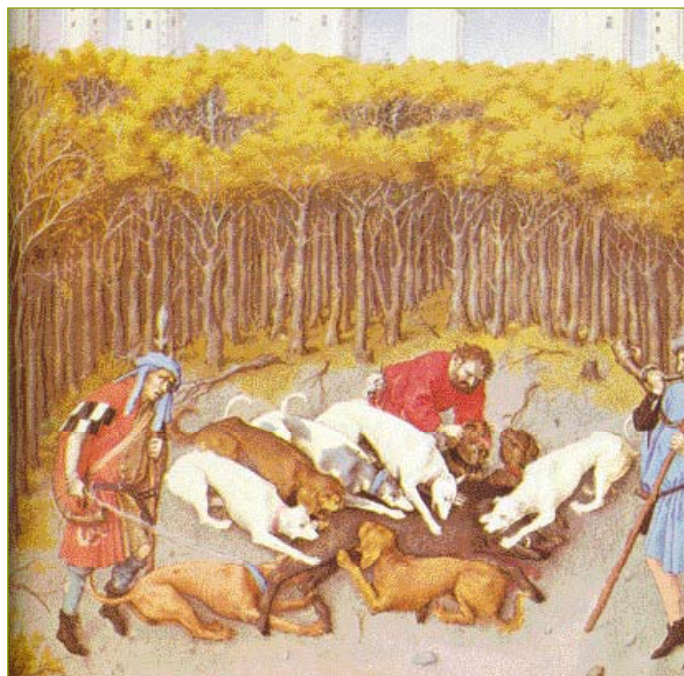
Magnus, geschreven door zijn schoonzoon Angilbert. In dat gedicht is een mooie heldenrol voor Karel tijdens de jacht op wilde zwijnen weggelegd. Ook in de vele legendes die rond hem ontstaan, is de jacht een regelmatig terugkerend thema. De herfst van 813 brengt Karel de Grote al jagend

• Afbeelding uit het Franse handschrift *Le Roy Modus et la Roynne Ratio*, daterend van de veertiende eeuw.

- Een afbeelding uit *Le Livre de Chasse* van graaf Gaston de Foix. Hier zien we hoe de jagers onderricht krijgen van Gaston, die als een Zonnekoning op zijn troon zit. Let op de diverse typen honden, Mastiffachtige en Windhondachtige.

- Afbeelding uit *Les Très Riches Heures*, een vijftiende eeuwse gebedenboek. De jager rechts blaast op zijn hoorn ten teken dat de jacht is afgelopen. De honden doen zich te goed aan de ingewanden van de buit.

- *Het einde van de hertenjacht.* Afbeelding uit het Devonshire Hunting Tapestry, circa 1445. Dit tapijt werd gemaakt in Atrrecht of Turnhout (België).

door, maar na een ongelukje loopt hij ribbenvel ontsteking op en, teruggekeerd in Aken, overlijdt hij in januari 814. Zijn grootste liefhebberij is zijn dood geworden.

GEEN RASSEN, WEL TYPEN

Bij vrijwel alle vormen van de middeleeuwse jacht, of dat nu is met de meute, netten, (kruis)boog, speren of zwaarden en zelfs bij de valkenjacht, spelen honden een zeer voorname rol. Wat de taak van de honden is en hoe ze er precies uitzien, is prachtig weergegeven in bewaard gebleven, geïllustreerde handschriften.

Jachthonden moeten aan een aantal kwalificaties voldoen: een goed reukvermogen hebben, moedig genoeg zijn om dieren te stellen, aan te vallen of te doden en een groot uithoudingsvermogen hebben om het wild langdurig te kunnen achtervolgen. Echte rassen zijn nog niet herkenbaar op middeleeuwse afbeeldingen. Wel zijn diverse typen te onderscheiden, zoals de voorvaderen

van de Bloedhond en de Brakken voor het speurwerk, de Windhonden voor de lange jacht, honden van het Mastiff type voor het groot wild, de aardhonden (Terriers) voor de jacht onder de grond en Spaniëls voor het kleine haaren veerwild.

De fokkerij, training en verzorging van jachthonden staat op een hoog peil. Middeleeuwse vorsten besteden fortuinen aan de aan- en verkoop van honden, het onderhoud van hun meutes en aan de salarissen van hondentrainers en kenneljongens.

Reeds vanaf de vroege middeleeuwen fokt men de verschillende type honden apart, om zo specifieke kwaliteiten vast te leggen. Het formaat van de hond is minder belangrijk dan zijn kleur. Middeleeuwse jagers werken het liefste met een gevlekte hond, zodat deze niet voor wild aangezien kan worden en men waakt ervoor dat de 'edele jachthonden' zich niet vermengen met bijvoorbeeld 'boerenhonden' of de 'schoothondjes' van de adellijke

dames. In toenemende mate worden de namen van de verschillende jachthonden typen bepaald door hun functie (retriever, waterhond, setter), in combinatie met hun geografische herkomst.

Jachthonden worden gehouden in kennels en als ze tijdens de jacht geblesseerd raken, staan de verzorgers klaar. Dat zijn veelal jonge jongens, die in de kennels slapen; zo kunnen ze een oogje op de honden houden en ingrijpen bij ziekte of gevechten. Ze houden de kennels schoon en gaan in alle vroegte de velden in om naar verse wildsporen te zoeken. Zo kunnen ze hun meester inlichten waar de jacht die dag het beste kan beginnen. In het prachtige handschrift *Le Livre de Chasse* uit het einde van de veertiende eeuw zijn alle stadia van een middeleeuwse jacht afgebeeld: de voorbereiding, jachttechnieken, honden, hun training en verzorging en de buit. (*Onze Hond*, december 2006). Geschreven door een deskundige, graaf Gaston de Foix, zelf eigenaar van zo'n 1600 (!) jachthonden.

ENGELAND

Hoewel de grenzen in het middeleeuwse Europa regelmatig verschuiven, spelen Frankrijk, Duitsland en Engeland een hoofdrol als het om de jacht gaat. De bekendste wetteksten uit de middeleeuwen zijn ongetwijfeld die van koning Howel Dha (942-948) van Wales, de *Laws of Howel*. Daarin kunnen we onder andere lezen: 'Er zijn drie hogere soorten honden: de hond die op het spoor jaagt, de greyhound en de spaniel. Er zijn drie soorten honden die op het spoor jagen: de bloedhond, de covert hound en de Harrier.' (Een 'covert hound' is een hond die de dekking aanneemt).

Als de Deense koning Knut de Grote (circa 995-1035) koning van Engeland is, treedt de eerste Engelse jachtwet – de *Carta foresta Canutus* – in werking. Ondanks een mooie formulering is

• Hertog Berthold von Zaehringe op berenjacht. Deze afbeelding is van een Duitse meester uit circa 1480.

deze wet onverbiddelijk: op straffe des doods of op het uitsteken van de ogen mag niemand anders dan de koning, behalve bisschoppen, abten en baronnen, in de bossen van de koning jagen. Maar dan weer niet op het 'koninklijke wild', het edelhert. In de twaalfde eeuw is een goed deel van Engeland als 'vorstelijk jachtterrein' aangemerkt. Boeren hebben niet het recht het wild, dat schade aanricht, van de akkers te verwijderen en moeten met lede ogen aanzien dat adellijke jachtgezelschappen tijdens de hertenjacht op hun paarden dwars door de ingezaaide velden crossen.

Net als op het vasteland, is de relatie jager-krijger heel duidelijk. Adellijke jongemannen krijgen les in jagen, paardrijden, omgaan met wapens en worden klaargestoomd om hun kasteel, stad, streek of land te verdedigen tegen invallers. En als er niets te vechten valt, vormen de jachtpartijen een

zeer geliefd, sportief en sociaal tijdverdrijf, waarbij de vele regels nauwgezet in acht genomen moeten worden. Na de verovering van Engeland door de Noormannen, in 1066, oriënteert men zich meer op Europa en wordt Frans de taal van de heersende klasse. De methode om wild bijeen te drijven in de zogenaamde 'hays' wordt aangevuld met de 'par force' (met geweld, met kracht) jacht. Daarbij nemen de honden de geur van wild waar, jagers volgen hen te paard en de honden stellen het dier, dat vervolgens door de jagers wordt gedood. De eerste vermelding van de jacht op een vos met honden dateert van 1534, als landeigenaren de vossen met gebruik van honden van hun velden proberen te verwijderen. De jachthoorn speelt in de middeleeuwen een wezenlijke rol. Jagers houden via hoorngeschal contact en tot in de wijde omgeving kan men bijvoorbeeld vernemen dat de uren van de buit zijn

geteld of dat de jacht is afgelopen. De honden die aan deze vorm van jacht deelnemen zijn onder andere de Alano en de Talbot, respectievelijk een witte dogachtige en een hond van het Bloedhondentype.

BOEKEN EN AFBEELDINGEN

Overbekend zijn de jachtscènes op het 70 meter lange Tapijt van Bayeux, gemaakt rond 1082. Behalve afbeeldingen van jagers te paard, met valken op hun vuisten, is ook een aantal jachthonden afgebeeld.

Frederik II (1194-1250), koning van Duitsland, keizer van het Heilige Roomse Rijk en fanatiek beoefenaar van de valkenjacht, heeft ons *De Arte Venandi cum Avibus* (De kunst van het jagen met de vogel) nagelaten. Een adembenemend mooi handschrift met miniaturen, dat na vele eeuwen nog steeds wordt herdrukt.

Eén van de mooiste middeleeuwse afbeeldingen van een koning op jacht is die van de Engelse koning John I (1166-1216). De voorstelling is afkomstig uit het *Liber Legum Antiquarum Regum*, uit circa 1321.

• Jachthonden uit: *Der Nature Bloeme* van Jacob van Maerlant, circa 1350.

In de middeleeuwen mag er geen enkel misverstand zijn over de status van de afgebeelde persoon en daarom draagt de koning zelfs op de hertenjacht een kroontje. Eénkleurige en gevlekte honden rennen naast het paard en kenners menen daarin de voorlopers van de Beagle te herkennen. Het is de gewoonte dat het wild speciaal voor de koning of de vorst wordt bewaard, zodat deze nooit zonder buit terugkeert van de jacht.

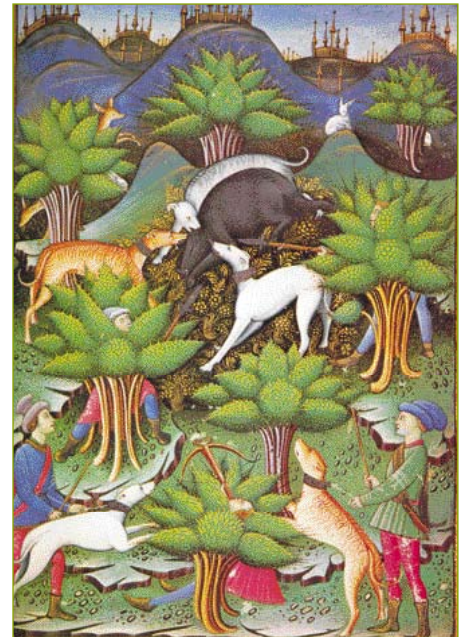
Wereldberoemd is het *Grosse Heidelberger Liederhandschrift*, beter bekend als de *Codex Manesse*, daterend uit de jaren 1305-1340. De Codex bevat liederen in de 'mittelhochdeutsche Sprache' en bij de 138 miniaturen is een aantal waarop de jacht is verbeeld, compleet met honden.

In Engeland verschijnt in 1327 *Le art de Venerie* door William Twyti, geheel naar de geest van de tijd in het Frans geschreven. Van 1486 dateert *The Boke of St. Albans*, een handleiding voor jagen, valkerij en heraldiek; opmerkelijk genoeg geschreven door een vrouw, Dame Juliana Berners, prioeres van een klooster in Sopwell. De Spaanse koning Alfonso XI tenslotte schrijft in 1350 het *Libro de la Monteria* (Het boek van de jacht).

Niet alleen de jachtrechten, jachtwetten en jachtterreinen, maar ook de eerste geïllustreerde verhandelingen over de jacht ontstaan dankzij de adel. De boekdrukkunst, uitgevonden in het midden van de vijftiende eeuw, verdringt de handschriften, maar zorgt tegelijkertijd voor een snelle verspreiding van nieuwe boeken over de jacht.

FRANKRIJK

Frankrijk komt de eer toe het eerste, uitsluitend aan de jacht gewijde instructieve werk te hebben voortgebracht: *Le dit de la chase dou Cerf*, het verhaal van een hertenjacht. De tekst is in dichtvorm, dateert van het einde van de dertiende eeuw en geeft een dia-

• Afbeelding uit de vijftiende eeuwse handleiding *Treatise on Falconry and Venery*. De honden hebben het wilde zwijn te pakken. Let op de mooie halsbanden van de honden. Een hert en een konijn zijn de dans ontsprongen.

loog weer tussen een 'chevalier' en zijn 'valet', een heer en zijn knecht. Een ander belangrijk geïllustreerd handschrift is *Le Roy Modus et la Royne Ratio*, toegeschreven aan Henri de Ferrières en verschenen tussen 1354 en 1376. Ten tijde van de kruistochten bestaat er een levendige handel tussen Europa en het Midden-Oosten in luxe jachtvogels en Windhonden. Als koning Lodewijk IX in 1252 terugkeert van een kruistocht, brengt hij een groep Saluki's mee. Volgens de overlevering worden zij gekruist met Brakken en brengen de Franse Épagneuls voort...

Over de middeleeuwse jacht in Frankrijk kennen we, dankzij deze manuscripten, veel details. Met enorme precisie tekenen de kunstenaars de miniaturen in de handschriften, met als doel anderen te onderwijzen in de kunst van de jacht en jachtgebruiken. Gaston de Foix (*Le Livre de Chasse*) – volgens eigen zeggen een expert in oorlog, liefde en jacht – beschrijft ook de

eigen honden: de Alant, Lévrier (windhond), Chien courant (brak), Chien d'oysel en de Mastin. De Alant is een grote, snelle hond en wordt door Gaston dom en onbetrouwbaar genoemd. De Chien d'oysel (spaniel), aldus de schrijver, heeft gebrek aan zelfdiscipline en blaft veel en de Mastin is weliswaar een waakhond, maar is soms te gebruiken voor de jacht op groot wild. Zijn voorkeur ligt bij de Lopende Honden voor de jacht met de meute en bij de Windhonden voor de lange jacht. Ook het handschrift *Les Très Riches Heures* (De zeer rijke uren), een gebedenboek dat tussen 1412 en 1416 wordt gemaakt door de drie gebroeders Van Limburg voor hertog Jean du Berry, bevat schitterende beelden van de jacht. Het wordt gezien als een hoogtepunt in de Gotische schilderkunst. Leggen de Duitsers zich toe op de ingesloten jacht, de Fransen hebben een sportievere inslag en houden meer van de jacht met de meute; meer risico en minder buit.

LAGE LANDEN

De Lage Landen vormen geen uitzondering als het om de jacht gaat. Vogeljacht is populair en dat heeft natuurlijk te maken met de waterrijke gebieden. Zo is het vangen van goudplevieren (wilsterflappen) al gebruikelijk in de middeleeuwen. De eerste berichten over een eendenkooi dateren van iets later (circa 1550). Hoewel de graven van Holland en Gelre er niet zulke uitgebreide jachtequipages op na houden als de Franse koningen, wordt er flink gejaagd in onze streken. Er bestaat een opsomming uit 1502 van het te bejagen wild: *Conijnen, Hasen, Perdrijzen, Fesanen, Putoren, Moerhoenderen, Cranen, Swanen, Reyghers, Quacken, Schollevaars, Lepelaars*. Daarbij komen dan nog het wilde varken, edelhert en ree. Echt grofwild bestaat er in de zestiende eeuw in de Lage Landen nauwelijks meer.

• Detail uit 'De jacht in het woud' van de Italiaanse schilder Pablo Uccello, circa 1470.

Wij kunnen weliswaar geen aanspraak maken op oude, geïllustreerde handschriften, maar hebben wel middeleeuwse liederen waarin de jacht bezongen wordt. Ook weten we bijzonderheden over oude jachtrechten en jachtwetten, die in de archieven bewaard zijn gebleven. Bijvoorbeeld dat de bisschop van Utrecht, Baldric, in 944 van graaf Otto I van Gelre het 'foreestrecht' in Vollenhove en Drenthe krijgt. Dat betekent dat Baldric daar mag jagen en bomen mag kappen. Graaf Floris IV koopt in 1229 een landhuis met een meertje en bos in Den Haag, zodat hij van daaruit kan jagen. Het meertje bestaat nog: de Hofvijver. Zijn kleinzoon, de bekende Floris V, is ook een groot liefhebber van jagen; als hij in 1296 door edellieden wordt vermoord, is dat dan ook tijdens de valkenjacht.

ROEKELOZER EN DECADENTER

De middeleeuwen zijn zeer belangrijk als het om vermeerdering van de jacht-

hondensoorten gaat. De gewoonten en etiquette rondom jagen worden enorm gestileerd en elk prooidier wordt bejaagd door een specifiek type of ras. Rond paleizen en kastelen groeit een 'jachtindustrie', waar men zich uitsluitend bezighoudt met honden, paarden, tuig, jachtvogels, stallen, kennels, jagers, knechten en training. Dichters, minnezangers en schilders vinden in de jacht een onuitputtelijke bron van inspiratie.

In de middeleeuwen wordt de jacht gekenmerkt door symboliek, ridderlijkheid en sportiviteit, met het accent op drie begrippen: opsporen, opjagen en doden. Bij de aanvang van de zestiende eeuw worden de jachtpartijen grootser, roekelozer en decadenter. De schade die de jacht in de navolgende eeuwen aan landerijen en oogst aanricht, neemt voor de boeren onacceptabele vormen aan. De uitvinding van het buskruit en de komst van de eerste vuurwapens echter, betekenen meteen het einde van de middeleeuwse jacht. <